

Citation:

Łapa, R. (2024). *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku – wybrane zagadnienia prawodawczej konwencji piśmienniczej*. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 59, Article 3283. <https://doi.org/10.11649/sfps.3283>

Romana Łapa
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku – wybrane zagadnienia prawodawczej konwencji piśmienniczej

Artykuł traktuje o dokumentacji wieńczącej obradujący na przełomie sierpnia i września 1720 roku Synod Zamojski, który uchodzi za znaczące wydarzenie nie tylko w dziejach Kościoła greckokatolickiego, lecz także w historii Polski, Ukrainy i Białorusi. Odegrał on istotną rolę w kształtowaniu kulturowej, religijnej i narodowej tożsamości mieszkańców dawnej Rzeczypospolitej, którzy przez wiele stuleci tworzyli na jej terytorium swoistą syntezę cywilizacji łacińskiej i bizantyjskiej, a następnie podążyli swoimi drogami, żeby tworzyć własne państwowości i kulturę. W badania nad Synodem Zamojskim, zwłaszcza nad jego teologicznym i historycznym wymiarem, silnie wpisuje się latynizacja, która rozpoznana zarówno w historiozofii kościelnej, jak i powszechnej uchodzi za zbiór zjawisk prowadzących do upodobnienia Kościoła wschodniego – głównie unickiego (greckokatolickiego) – do Kościoła rzymskokatolickiego. Jej wpływy obejmują płaszczyznę liturgiczną, obrzędową, również tę związaną ze sferą funkcjonowania organizacji i instytucji cerkiewnych. Dają się dostrzec

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2024.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences

[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

w architekturze, sztuce i stylu życia duchowieństwa. Jak podaje ks. Stanisław Nabywaniec (2020, ss. 287–288), na postępujący proces latynizacji rzutowała działalność Kościoła łacińskiego, który wyraźnie się wzmocnił po zahamowaniu protestantyzmu i wprowadzonej przez Sobór Trydencki katolickiej reformie. Wymienia on efekty świadczące o skuteczności tej reformy¹. Twierdzi: „Nic też dziwnego, że obydwie kościoły wschodnie – unicki i prawosławny – potrzebujące głębokiej reformy, sięgnęły po wypróbowane metody i wzorce wypracowane przez potrydencki Kościół łaciński” (Nabywaniec, 2020, s. 288). W dalszej części dopowiada, że choć w Kościele unickim byli zwolennicy zbliżenia do wzorców łacińskich, nie zabrakło w nim też jego przeciwników zabiegających o utrzymanie lub odnowienie prawosławnych tradycji (Nabywaniec, 2020, s. 288).

Z omówień, jakie ukazały się w ostatnich latach, szerokie i wielopłaszczyznowe spojrzenie na dzieło Synodu Zamojskiego oprócz historycznego opracowania autorstwa ks. Stanisława Nabywańca (Nabywaniec, 2020, ss. 275–316) przynoszą dwa komentarze: prawny napisany przez Łukasza Marca (Marzec, 2020, ss. 317–341) i liturgiczny opracowany przez Przemysława Nowakowskiego CM (Nowakowski, 2020, ss. 343–390). Wchodzą one w skład wydanej w Krakowie w 2020 roku źródłowej publikacji zawierającej uchwały synodalne w nowym polskim tłumaczeniu z języka łacińskiego. Jej tytuł to *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku* (dalej: SSZ).

SSZ, jak dotąd, miały wyłącznie jedno polskie tłumaczenie pochodzące z 1785 roku, przy czym nie obejmowało ono całości wydań rzymskich (m.in. zabrakło kilku dokumentów przygotowujących synod, skrócono też listę jego uczestników, niepełna była wersja pytań wizytacyjnych). Wartość nowego tłumaczenia polega na tym, że obejmuje ono cały materiał z wydań rzymskich. Lekturę i analizę statutów ułatwia równoległe rozmieszczenie tekstu łacińskiego i polskiego. Przemysław Nowakowski, redaktor naukowy

¹ Pisze, że „Wyprowadziła [reforma – R.L.] kościół z zapaści po doświadczeniach schyłku średniowiecza – koncyliaryzm, sekularyzacja doby renesansu, oraz po ciosach, jakie mu zadała reformacja. Sobór Trydencki ukształtował i zmienił oblicze Kościoła jak żaden inny dotąd sobór powszechny. Nadał mu porządek i kształt w sferze doktrynalnej i dyscyplinarnej. Dziełem tego soboru było ściśle powiązanie zdyscyplinowania z duchowością duszpastersko-religijną. Chaotyczny Kościół średniowieczny został uregulowany i unormowany przede wszystkim w sferze doktryny i dogmatu. Katolicka reforma trydencka Kościoła wiązała się ze zdyscyplinowaniem duchowieństwa i wiernych. Szło ono w parze z intensywnym duszpasterstwem, niemającym odpowiednika we wcześniejszych epokach pod względem formy i siły oddziaływania. Reforma trydencka oparta została o mocne filary: nowe i odrodzone zakony na czele z jezuitami, nuncjusze – nowa instytucja stworzona w XVII wieku i biskupi” (Nabywaniec, 2020, s. 288).

dzieła, wyjaśnia, że od strony językowej tłumaczenie z 2020 roku jest wierne oryginałowi łacińskiemu bardziej aniżeli staropolska wersja tłumaczenia²

SSZ dokumentujące historyczne wydarzenie z 1720 roku są nierozpoznane od strony językoznawczej, zasługują na szczegółową analizę prowadzoną z wykorzystaniem teoretycznego zaplecza składniowo-semantycznego, pragmatycznego i leksykologicznego, a także metodologicznych postulatów dotyczących struktury i spójności tekstu. Podjęte rozważania, dla których punkt odniesienia stanowi prawodawcza konwencja piśmiennicza, ze względu na rozmiary artykułu mają charakter zawężony. Cele omówienia są dwa: przegląd wyrażen predykatywnych w funkcji performatywnej konstytuujących w wypowiedzi normatywnej zdanie nadrzędne oraz charakterystyka struktur, które połączone ze zdaniem nadrzędnym zależnością przyczynowo-skutkową sygnalizują treść uzasadniającą prawodawczą dyrektywę. Kolejne znamienne dla statutów synodalnych kwestie warte prześledzenia w zakresie stopnia realizacji podanej konwencji zamierzam przedstawić w innej publikacji.

W omówieniu sięgam do ustaleń Marii Teresy Lizisowej i Ireny Szczepankowskiej, które na podstawie językoznawczych założeń metodologicznych, a także wybranych tez z zakresu prawoznawstwa określają przepis prawny z wyrażoną w nim normą prawną³ mianem *wypowiedzi normatywnej* (Lizisowa, 1998, ss. 267–281, 2006, ss. 38–43; Szczepankowska, 2004, ss. 7, 9). Analiza przepisu prawnego informującego o odpowiednim zachowaniu adresata normy w określonych okolicznościach zakłada postrzeganie najmniejszej jednostki tekstu prawnego jako performatywnego aktu mowy (np. Szczepankowska, 2004, s. 7). Rozpoznanie performatywności obejmuje nie tylko opis reprezentacji semantycznej zdania, lecz także jego analizę w kontekście aktu mowy, w którym

2 Mam świadomość odrębności istniejących między dwoma tłumaczeniami tekstu łacińskiego. Decyzja o wyborze podstawy źródłowej w postaci współczesnego tłumaczenia bierze się stąd, że umożliwia ono zbadanie interesujących mnie wyrażen językowych stanowiących w artykule główny przedmiot oglądu. W przyszłości wnioski z analizy mogą posłużyć do opisu różnic między dwoma polskimi tłumaczeniami SSZ.

3 Według Macieja Zielińskiego norma prawna jest „wypowiedzią (a nie np. znaczeniem wypowiedzi). Jest ona ponadto wypowiedzią, która bezpośrednio (a więc przez deskrypcję dającą się wskazać w samej wypowiedzi), wyznacza zachowanie się określonym podmiotom, w jakichś okolicznościach. Wyznaczenie owo sprowadza się do nakazania bądź zakazania jakiegoś zachowania się” (Ziemiński & Zieliński, 1992, s. 105). Sławomira Wronkowska i Maciej Zieliński podają, że norma prawna to „wypowiedź, która bezpośrednio nakazuje (zakazuje) określonym podmiotom (adresatom), by w określonych okolicznościach w określony sposób się zachowały (zachowywały)” (Wronkowska & Zieliński, 1993, s. 20).

dają się wychwycić ważne dla semantyki struktury zdaniowej zmienne pragmatyczne: JA (mówiący, „ten, kto dokonuje danej wypowiedzi U”), TERAZ (T, „moment, gdy dokonuję wypowiedzi T”), TY („ten, do kogo mówiący JA kieruje swoją wypowiedź U w momencie T”), i TU („w tym miejscu, gdzie mówiący JA dokonuje swojej wypowiedzi U w momencie T”) (Padučeva, 1992, s. 41).

Irena Szczepankowska, wskazując na potrzebę opisu wypowiedzi normatywnej w kontekście aktu mowy, pisze:

Z punktu widzenia pragmatycznego każdą wypowiedź w tekście prawnym można transformować na wypowiedzenie złożone ze zdania nadrzędnego, zawierającego predykat wyższego rzędu użyty w funkcji performatywnej, oraz podporządkowane mu zdanie dopełniające, które wyraża treść dyrektywy (Szczepankowska, 2004, s. 11).

Ustalenie performatywności mikroaktów, jakimi są przepisy prawne, pozwala mówić o tekście prawnym jako o makroakcie, którego funkcja pragmatyczna polega na kreowaniu określonych stosunków prawnych między podmiotami prawa: prawodawcą, adresatem normy i recypientem działania adresata normy (Szczepankowska, 2004, ss. 11–12).

Wykorzystanie w analizie wypowiedzi normatywnej koncepcji syntaktycznej o podstawach semantycznych, która bazuje na rozróżnieniu dwóch poziomów: treści (struktury głębokiej) i wyrażania (struktury powierzchniowej), daje sposobność przyjrzenia się, w jakim zakresie w planie formalnym dochodzi do odtworzenia elementów normy prawnej (m.in.: prawodawcy, adresata normy, kwalifikowanego normatywnie działania, określonych okoliczności), a także wyjaśnienia, z jakich powodów w jednej wypowiedzi normatywnej nie można sformalizować elementów kilku norm prawnych. Jest to postępowanie pozwalające uchwycić odpowiedniości między poziomami treści i wyrażania, wyraźnie wskazujące na czynniki blokujące formalizację aktantów z poziomu głębokiego (zob. m.in.: Lizisowa, 2006; Łapa, 2015; Szczepankowska, 2004). W wypadku opisu historycznych dokumentów prawa metodologiczne zaplecze składniowo-semantyczne okazało się niezwykle przydatne w wypracowaniu wzorca składniowego wypowiedzi prawodawczej. Tak np. Irena Szczepankowska, badając wpływ czasu na styl realizacji tekstowej aktu prawodawczego, przedstawia wzorzec składniowy w *Kodeksie Działyńskich*:

Wzorzec taki jest zatem najczęściej realizowany na poziomie składniowym przez zdanie wielokrotnie złożone hipotaktycznie, w którym kolejność poszczególnych zdań składowych i ich ustosunkowanie są narzucone przez naturalny porządek czynności realizujących akt prawodawczy, a więc: zdanie nadrzędnie z perfor-

matywnie stosowanym czasownikiem w czasie teraźniejszym, wyrażające akt stanowienia, następnie podporządkowane mu zdanie postulatywne (wprowadzone spójnikami: *iże, aby, ac...*), wyrażające dyspozycję normatywną prawodawcy skierowaną do adresata, z poprzedzającym zdaniem warunkowym (wprowadzanym spójnikami: *gdyby, acby...*), określającym okoliczności, w których dana dyspozycja ma zastosowanie (Szczepankowska, 2007, s. 84).

Jeśli chodzi o zastosowanie wymienionej koncepcji w realizacji celów badawczych sformułowanych w artykule, służy ona, po pierwsze, prześledzeniu sposobów powierzchniowego odtworzenia elementu performatywnego oraz uzależnionych od rodzaju jego leksykalnego wykładnika możliwości wyrażania prawodawczej dyrektywy. Po drugie, jest istotna w analizie konstrukcji zdaniowych przekazujących treść będącą uzasadnieniem tej dyrektywy.

Badane statuty układają się w trzy tematyczne części, z których pierwsza dotyczy wiary, druga sakramentów, a trzecia administracji Kościoła. Ujęto je w dziewiętnaście niejednakowych rozmiarów rozdziałów (tytułów): jedenaście obszerniejszych i osiem krótszych. Najbardziej rozbudowaną całość, złożoną z ośmiu paragrafów, stanowi rozdział trzeci traktujący o sakramentach i ich udzielaniu. Każda z dziewiętnastu części ma odpowiednią nazwę, np.: Tytuł Pierwszy: *O wierze katolickiej*, Tytuł Drugi: *O głoszeniu słowa Bożego i nauczaniu katechizmu*, Tytuł Szósty: *O biskupach*, Tytuł Dziesiąty: *O proboszczach i parafiach*, Tytuł Dwunasty: *O mniskach*, Tytuł Piętnasty: *O ustanowieniu szkół i seminariach*. Każdy ze statutów funkcjonuje jako uporządkowana tematycznie i strukturalnie swoista całość złożona albo z kilku wypowiedzi normatywnych, albo też z ich większej liczby. W dalszej części artykułu – powtórzę – koncentruję uwagę na wypowiedziach normatywnych zawierających zdanie nadrzędne konstytuowane przez wyrażenie predykatywne w funkcji performatywnej. Omawiam również ogniwo wypowiedzi normatywnej, które w SSZ ma wysoką liczbę poświadczeń, reprezentowane przez wypowiedzenia z treścią uzasadniającą prawodawczą dyrektywę.

1. Wyrażenia predykatywne w funkcji performatywnej

Informacji o użytych performatywnie różnych wyrażeniach predykatywnych dostarczają opracowania poświęcone historycznym dokumentom prawa (zob. m.in.: Lizisowa, 2006, ss. 50–51; Łapa & Słoboda, 2021, ss. 103–104; Szczepankowska, 2004). Do omawianych wyrażen należą czasowniki opisywane jako *kreatywne* (Greń, 1994, s. 307) lub *ogólnie stanowiące* (Szczepankowska, 2004, s. 15),

których podstawowa funkcja to informowanie o akcie mentalnym i tworzenie określonego stanu rzeczy. Są to również *verba* określane mianem *wolitywnych* (inne nazwy: *modalne*, *modalno-kauzatywne*, *illokucyjne*), wskazujące na rodzaj illokucji, a tym samym na funkcję dyrektywy (zob. Szczepankowska, 2004, s. 20)⁴

Wykładniki performatywności, poza nielicznymi wyrażeniami, w zdaniu, które konstytuują, otwierają w pozycji podmiotu miejsce dla nazw: *Niniejszy Święty Synod*, *Święty Synod* i *Synod*:

Niniejszy Święty Synod, by wiary, którą podczas sesji wyznał, wszyscy mocniej się trzymali i owocniej ją z Bożą pomocą głosili, trzymając się wiernie świętych kanonów, postanowił, aby wszyscy [...] (SSZ, 2020, t. 1, s. 131)⁵

Aby także zatroszczyć się, w miarę możliwości, o dobra zmarłego arcybiskupa lub biskupa, według zarządzenia świętych kanonów, **Synod** postanawia, żeby w każdej diecezji wybrano spośród duchownych trzech mężów [...] (SSZ, t. 6, s. 201).

Aby zaś urząd prałatów był tym owocniej sprawowany, im z większą swobodą mógł być wykonywany, **Święty Synod** napomina wiernych świeckich, by ci nie tylko im nie przeszkadzali, w sposób zbyt swobodny używając swej władzy wobec duchownych sobie poddanych, lecz także, by nie udzielali w żaden sposób tym samym poddanym ochrony w celu uniknięcia kary (SSZ, t. 6, s. 195).

Z grupy czasowników kreatywnych w SSZ najwyższą frekwencją odznaczają się: *postanawiać* i *postanović*. W prawostronnym sąsiedztwie konotują one wprowadzane wskaźnikiem zespolenia *żeby* zdanie podrzędne z dyrektywą:

Ponadto, ponieważ z doświadczenia wiadomo, że temu ludowi raczej trzeba mleka niż pokarmu stałego, dlatego Synod **postanawia**, żeby każdy proboszcz, w poszczególne niedziele po Ewangelii, a także w innym stosownym czasie, gdy lud tłumnie zgromadzi się w kościele, uczył go z katechizmu tego, co wiedzieć musi, aby był zbawiony (SSZ, t. 2, s. 139).

4 W opinii Ireny Szczepankowskiej analizującej performatywność wypowiedzi normatywnych w *Zbiorze praw sądowych* Andrzeja Zamojskiego wyrażenia w funkcji performatywnej nie wskazują na intencję osoby mówiącej, lecz kreują określone stany rzeczy. Autorka wyjaśnia: „Właściwsze wydaje się eksplikowanie znaczenia performatywu za pomocą predykatu POWODOWAĆ. Kautatywne predykat wyższego rzędu reprezentuje związek między przyczyną a skutkiem, a więc implikuje dwa argumenty propozycyjalne: argument przyczyny (czynność ustawodawcy: nakazywanie, zakazywanie, dozwalanie) oraz argument skutku (obowiązek lub uprawnienie adresata nakazu, zakazu, dozwolenia): decyzja N-a powoduje obowiązek/prawo czynienia/nieczynienia P przez Y-a” (Szczepankowska, 2004, s. 15).

5 Wszystkie cytaty pochodzą z wydania: *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku: Nowe tłumaczenie z komentarzami* (SSZ, 2020).

Ponieważ zaś nie ma nikogo, kto by nie wiedział, jak bardzo zła i niebezpieczna to sytuacja, jeśli ci, którzy innych winni prowadzić i wskazywać drogę zbawienia, sami jej nie znają, **postanowił** Święty Synod, żeby poza Katechizmem do nauki ludu, także inny został wydany staraniem i nakładem samego Najczcigodniejszego Metropolity, i żeby był rozprowadzony wśród proboszczów za pewną ustaloną i umiarkowaną kwotę (SSZ, t. 2, s. 139).

Kolejnym przykładem jawnego performatywu otwierającego miejsce dla konstrukcji zdaniowej z wpisaną w nią dyrektywą jest *uznać*:

Aby zaś notariuszowi nie wolno było obciążać opłatami, według własnego uznania, zwracających się do sądu, czy to z powodu wyroków prawnych, czy to z powodu łask, których biskup udziela, Święty Synod **uznał**, że należy sporządzić takse, wymienić ją wśród dokumentów synodalnych i razem z nimi wydrukować oraz we wszystkich kancelariach w miejscu publicznie dostępnym umieścić (SSZ, t. 8, s. 207).

Następne wyrażenie, rzadko stosowane w statutach w badanej funkcji, to *ogłaszać*:

[Święty Synod – R.Ł.] **Ogłasza** zaś, że inne modlitwy, które albo ją [formułę sakramentu pokuty – R.Ł.] poprzedzają, albo po niej następują, są godne pochwały i winny być zachowane, jednak w żaden sposób nie należą do samej istoty formy ani nie są konieczne są sprawowania samego sakramentu (SSZ, t. 6, § 5, s. 163).

Z użytych performatywnie czasowników, które informują o rodzaju illokucji, w SSZ najwyższą frekwencją wyróżnia się wykładnik nakazu – *nakazywać*:

Ponieważ zaś kościół jest właściwym miejscem dla udzielania sakramentów, Święty Synod **nakazuje**, żeby żaden kapłan nie łączył w małżeństwie kogokolwiek w domach prywatnych bez wyraźnej zgody ordynariusza (SSZ, t. 3, § 8, s. 181).

Do tej samej grupy czasowników należą inne, zróżnicowane intencjonalnie wyrażenia takie jak np.: *zalecać*, *napominać* czy *zakazywać*. Tego typu wyrażeniom – będzie to widać w trzecim fragmencie – mogą towarzyszyć przysłówkowe kwalifikatory, za sprawą których nasila się moc illokucji:

To także Synod **zaleca**, żeby przy tej samej okazji Najczcigodniejsi Biskupi poświęcali kościoły zarówno dawno już ustanowione, jak i te dopiero co erygowane, które jeszcze nie zostały poświęcone (SSZ, t. 6, s. 201).

Aby zaś urząd prałatów był tym owocniej sprawowany, im z większą swobodą mógł być wykonywany, Święty Synod **napomina** wiernych świeckich, by ci nie tylko im nie przeszkadzali, w sposób zbyt swobodny używając swej władzy wobec duchownych sobie poddanych, lecz także by nie udzielali w żaden sposób tym samym poddanym ochrony w celu uniknięcia kary (SSZ, t. 6, s. 195).

Archimandrytom Święty Synod **surowo zakazuje** noszenia ubrań jedwabnych, zwłaszcza z adamaszku lub innego koloru niż czarny (SSZ, t. 11, s. 219).

Ostatnia wypowiedź jest charakterystyczna również dlatego, że czynność objęta zakazem – w przeciwieństwie do wcześniej przytoczonych przykładów – jest w niej ujęta nie za pomocą zdania, lecz konotowanym przez *verbum finitum* rzeczownikiem odsłownym.

Nierzadko mamy do czynienia ze współwystępowaniem w zdaniu nadrzędnym dwóch czasowników w funkcji performatywnej, które układają się w szereg. W skład szeregu wchodzi wyrażenia jednorodne, tzn. albo wyłącznie *verba* z grupy ogólnie stanowiących, albo tylko czasowniki rozpoznane jako wykładniki intencji komunikacyjnej:

Święty Synod **postanowił i ogłosił**, żeby do Wyznania wiary, gdziekolwiek w przyszłości będzie drukowane albo wygłaszane, zarówno publicznie, jak i prywatnie, dodać owo wyrażenie: „i Syna”, dzięki któremu wskazuje się na pochodzenie Ducha Świętego od Ojca i Syna (SSZ, t. 1, s. 133).

Aby wierni z większą pobożnością i uszanowaniem oraz z większą skutecznością przyjmowali sakramenty, Synod **napomina i bardzo zachęca** proboszczów, żeby zanim udzieli sakramentów, wyjaśniali wiernemu ludowi w sposób dostosowany do jego możliwości rozumienia, ich udzielanie, moc i skuteczność [...] (SSZ, t. 3, s. 143).

Bywa, że szereg tworzą czasowniki należące do dwóch różnych grup, mianowicie *postanawiać* i *nakazywać*:

Święty Synod **postanawia i nakazuje**, żeby w przyszłości wszystkie [częstki chleba – R.Ł.] były konsekrowane i rozdzielane samemu ludowi podczas komunii (SSZ, t. 3, s. 155).

Sprawczy wymiar przysługuje nie tylko wypowiedziom normatywnym z obecnym w planie formalnym odpowiednim czasownikiem (jawnym performatywem). Jest on również przypisany konstrukcjom konstytuowanym przez podstawowe jednostki modalne, m.in. *winien* i *należy* z elementem negacji, kwalifikujące pod względem normatywnym określone czynności:

Wreszcie, jeśli kandydat do święceń coś patronom beneficjów za uzyskanie wskazania do beneficjum obieca lub zapłaci, **winien** być całkiem wykluczony ze święceń i wraz ze swymi pieniędzmi odesłany precz (SSZ, t. 14, s. 229).

Nie należy zezwalać na przyjmowanie panien na wychowanie, chyba że co roku będzie przekazywana wyliczona kwota pieniędzy, konieczna na ich utrzymanie (SSZ, t. 12, s. 223).

Na uznanie dwóch wypowiedzi za performatywne rzutuje ich opis w kontekście aktu mowy. Pozwala on postrzegać je jako współtworzące zbiór statutów akty o charakterze stanowiącym (por. Szczepankowska, 2004, s. 11).

Jeszcze inne licznie reprezentowane w SSZ wypowiedzi, które – choć pozbawione performatywnie użytego czasownika – funkcjonują jako akty stanowiące, to wypowiedzi zawierające analityczne formy trybu rozkazującego. W ich skład wchodzi partykuła *niech* i odpowiednia dla danej osoby forma werbalna w czasie teraźniejszym lub przyszłym:

Gdy jakaś stolica biskupia będzie nieosadzona, metropolita albo osobiście, albo przez biskupa diecezji najbliższej z nią sąsiadującej, **niech zarządza** Kościołem tak w sprawach duchowych, jak i doczesnych (SSZ, t. 5, s. 191).

Ci, którzy mają być wyznaczeni do święceń, na dwa miesiące przed przyjęciem święceń **niech udadzą się** do miejscowego dziekana, który pozna ich imiona i przyjmie prośby oraz natychmiast je przekaże do ordynariusza lub jego oficjała (SSZ, t. 3, § 7, s. 177).

2. Wypowiedzenia z uzasadnieniem prawodawczej dyrektywy

Mówiąc o treści uzasadniającej (argumentującej) prawodawczą dyrektywę, mam na uwadze syntaktyczne konstrukcje zdaniowe, których zasadnicza rola sprowadza się do sygnalizowania relacji przyczynowo-skutkowej. W badanych statutach synodalnych podane konstrukcje są wyraziste ze względu na wysoką frekwencję oraz istnienie na powierzchni odpowiednich środków językowych uwytatniających zależność przyczynowo-skutkową.

Obecne w badanych konstrukcjach ogniwo uzasadniające prawodawczą dyrektywę pokazuje, że w SSZ mamy do czynienia z realizacją prawodawczej konwencji piśmienniczej znamiennej nie tylko dla zabytków religijnych, lecz także dla powstałych w minionych epokach dokumentów świeckich, m.in.: zbioru staropolskich przepisów z XVI wieku zebranych i uporządkowanych przez Stanisława Sarnickiego oraz dla przepisów kodeksu Andrzeja Zamoyskiego z 1778 roku (Szczepankowska, 2004, ss. 411–426)⁶ Dopowiem, że kon-

6 Irena Szczepankowska, wydobywając wartość uzasadnień i perswazji w polskich dokumentach historycznych, tłumaczy: „Uderzające jest jednak to, że w staropolskiej wypowiedzi prawodawczej warstwa perswazyjna dominuje nierzadko pod względem formalno-znaczeniowym nad przekazem aktu normatywnego. I trzeba niewątpliwie doszukiwać się przyczyny takiego stanu rzeczy nie tylko w dominującej uniwersalnej konwencji stylistycznej (w wymogu retorycznego uzasadniania komunikowanych sądów), ale i w kulturze (a nawet ustroju społecznym) Rzeczypospolitej porozbiorowej, naznaczonej konfliktem między «wolnością obywatelską»

tynuację wymienionej konwencji można zaobserwować we współczesnych tekstach urzędowych języka religijnego, np. w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku – dokumencie ustawodawczym Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego (Łapa, 2021, ss. 131–155).

Od strony formalnej wypowiedzenia z uzasadnieniem prawodawczej dyrektywy są w SSZ dwójakiego rodzaju. Jeden typ tworzą zdania podrzędne połączone składniowo i semantycznie ze zdaniem nadrzędnym wypowiedzenia złożonego (dalej: WZ), które jest konstytuowane albo przez czasownik w funkcji performatywnej, albo przez wykładnik modalny kwalifikujący jakąś czynność, albo też przez opisową formę werbalną w trybie rozkazującym. Drugi typ struktur uzasadniających stanowią odrębne wypowiedzenia, które wraz ze zdaniowymi wykładnikami prawodawczej dyrektywy układają się w ciągi wypowiedzeń (dalej: CW).

Wchodzące w skład WZ zdanie z wpisaną w nie treścią uzasadniającą ma zwykle charakter podrzędny. Wprowadzane każdorazowo przez wskaźnik zespolenia *ponieważ* zajmuje pozycję linearnie wcześniejszą względem zdania nadrzędnego. Taki szyk struktur składowych powtarza się w pozostałych tak samo zbudowanych WZ. Jest to układ o tyle charakterystyczny, że na poziomie formalnym oddaje naturalną kolejność zdarzeń, tzn. najpierw w WZ mówi się o przyczynie – powodzie prawodawczej dyrektywy, a dopiero później mamy do czynienia ze skutkiem, czyli wyrażoną dyrektywą (zob. Łapa, 2021, s. 143):

Ponieważ powściągliwa i zgodna z zasadami kościelnymi dbałość o ciało jest, obok pobożności i skruchy, właściwym znakiem dla tak wielkiej tajemnicy, Święty Synod nakłada na wszystkich kapłanów **obowiązek**, aby używali szat nie zabrudzonych, lecz czystych i odpowiednich (SSZ, t. 3, § 4, s. 159).

Ponieważ napisano: „darmo otrzymaliście, darmo dawajcie” i zważywszy na zatrważającą odpowiedź Świętego Piotra: „twoje pieniądze niech zostaną przy tobie na twoją zgubę, ponieważ uznałeś, że dar Boży posiadasz za pieniądze”, wszystkich wiernych **naależy pouczyć**, jak bezbożny i przekłety jest handel w sprawach duchowych [...] (SSZ, t. 14, s. 227).

Ponieważ mnichom także za zezwoleniem opata zakazuje się posiadać cokolwiek na własność, nikomu **niech nie będzie wolno zatrzymywać** przy sobie dóbr, posiadłości i wiosek z jakiegokolwiek tytułu prawnego otrzymanych, lecz **winny być**

dominującej warstwy narodu a posłuszeństwem prawu stanowionemu [...], którego autorytet bywał przedmiotem nieustannej kontestacji, a co za tym idzie, wymagał przykładania szczególnej wagi do uzasadnień wszelkich szczegółowych przepisów” (Szczepankowska, 2008, s. 417).

przekazane klasztorowi, aby były zarządzane przez wspólnego dla dóbr klasztoru urzędnika, czyli ekonoma (SSZ, t. 11, s. 219).

Z wyekscerpowanych WZ wyróżniają się przykłady, w których w odtworzeniu treści uzasadniającej krzyżują się dwie relacje: hipotaktyczna (przyczynowo-skutkowa) i parataktyczna (wynikowa) (zob. Jodłowski, 1976, s. 193). W planie formalnym występują dwa wskaźniki zespolenia: *ponieważ* otwiera pierwsze zdanie – przyczynowe, z kolei *dlatego* wprowadza zdanie z wyrażoną w nim prawodawczą dyrektywą:

Ponieważ te wszystkie rzeczy nie mogą być dokonywane przez tych, którzy ani nie baczą na swoją trzodę, ani jej nie towarzyszą, **lecz** zwyczajem najemników ją opuszczają, **dlatego** Święty Synod nie tylko nakazuje, żeby wszyscy biskupi w swojej diecezji przebywali, co nawet każdy leniwy może uczynić, **lecz** także, żeby trudzili się i wypełniali swoją posługę (SSZ, t. 6, s. 193).

Zamiast *dlatego* niekiedy pojawia się inny wskaźnik zespolenia, mianowicie *więc*. Jest wówczas w postpozycji względem tworzącego zdanie nadrzędne czasownikowego wykładnika dyrektywy. Teresa Ampel wyjaśnia, że *więc* to jeden z wyznaczników uwydatniających wnioskowanie. Stosuje się go fakultatywnie, jeżeli zdanie nadrzędne występuje w postpozycji (Ampel, 1976, s. 27):

Ponieważ Święty Synod dowiedział się, że wierni nie przyjmują sakramentu pokuty tak często, jakby sobie życzył, i że są tego zwłaszcza dwa bardzo poważne powody, mianowicie trzydniowy post, którym należy poprzedzić przyjęcie tego sakramentu i nakazane w Monokanonach zadośćuczynienie, które choć jest bardzo ciężkie i ustanowione jedynie dla publicznych grzechów, jednak bez zastanowienia zwykło być nakładane przez spowiedników na penitentów, **postanowił więc**, że lud winien być napominany, iżby przynajmniej trzy razy w roku, jak ustanowiono w Kościele wschodnim, przystępował do spowiedzi świętej i przyjmował Ciało Pańskie [...] (SSZ, t. 5, s. 165).

W cytowanym wypowiedzeniu nazwa *Święty Synod* – inaczej aniżeli w dotychczas przytoczonych WZ – występuje nie w zdaniu nadrzędnym, lecz w linearnie wcześniejszym zdaniu uzasadniającym.

Jeśli uzasadnienie prawodawczej dyrektywy jest wpisane w odrębną konstrukcję zdaniową – tak się dzieje w przykładach mających kształt CW – przyczynowo-skutkową zależność wiążącą pierwszą strukturę złożoną, która niesie treść uzasadniającą, z następującym po niej kolejnym WZ, najczęściej uwydatnia na powierzchni *dlatego*. Pełni wówczas funkcję wykładnika międzyzdaniowego nawiązywania (Klemensiewicz, 1982, s. 241):

Ponieważ dom Boży jest domem modlitwy, nie powinien być żadną miarą miejscem składowania rzeczy świeckich. Dlatego Synod postanawia, żeby duchowni nie znosili do kościołów rzeczy swoich lub cudzych, ani ich tam nie przechowywali, ani też nie składowali, chyba że zmusi do poszukiwania takiego schronienia najazd wroga, nagły pożar lub inna pilna konieczność, tak jednak, że gdy minie nagła potrzeba, rzeczy mogły być odniesione na poprzednie miejsce (SSZ, t. 13, s. 225).

Jeśli informację o przyczynie decyzji prawodawcy przywołuje się za pomocą konstrukcji linearnie późniejszej względem zdania z prawodawczą dyrektywą, powiązanie semantyczne między treściami dwóch struktur oddaje na powierzchni inny wykładnik międzyzdaniowego nawiązywania – *bowiem*. Warto odnotować, że tego typu CW należą w SSZ do wyjątków:

Archimandrytom **Święty Synod surowo zakazuje noszenia** ubrań jedwabnych, zwłaszcza z adamaszku lub innego koloru niż czarny. **Wydaje się to bowiem niewłaściwe, żeby własnym przykładem odrzucali skromność, jakiej winni uczyć innych** (SSZ, t. 11, s. 219).

W CW widać także anaforyzację. To pronominalizacja polegająca na zastosowaniu zaimka, który odsyła do treści przyczynowej ujętej zdaniem linearnie wcześniejszym (Papierz, 2004, ss. 85–95; Topolińska, 1984, s. 327). Odsyłaczem jest demonostratywum *to* wchodzące w skład konstrukcji z przyimkiem (*z tego powodu*):

Tak przebiegłe są knowania Nieprzyjaciela rodzaju ludzkiego, że bardzo często fałszywymi cudami i oszustwami prostych i pobożnych chrześcijan do błędu mogą przywieść. Z tego powodu Święty Synod postanawia, żeby odtąd nie były uznawane żadne nowe cuda, jeśli nie zostaną we właściwy sposób przez biskupów sprawdzone i zatwierdzone (SSZ, t. 17, s. 241).

Podjęta w artykule refleksja, choć zawężona do składniowo-semantycznego i pragmatycznego opisu dwóch ogniw właściwych dla historycznie wypracowanego wzorca ustawy, dowodzi językoznawczej wartości SSZ i wskazuje na potrzebę dalszych pogłębionych studiów filologicznych nad podanym dokumentem. W objętych analizą wypowiedziach normatywnych pochodzących ze statutów – podobnie jak w tekstach scharakteryzowanych przez innych badaczy – występuje wyrazista określona grupa wyrażen predykatywnych eksponujących w planie powierzchniowym performatywność tych wypo-

wiedzi. Znamienna dla poszczególnych rozdziałów dbałość o uzasadnienie prawodawczej decyzji, ujęta bądź za pomocą zdania podrzędnego WZ, bądź odrębną strukturą CW, uchodzi m.in. za jeden z przejawów standaryzacji, a dokładniej, schematyzacji składniowej.

Kolejne kwestie badawcze, jakim zamierzam się dokładniej przyjrzeć to: przegląd innych, poza uzasadniającymi, struktur zdaniowych mówiących o okolicznościach warunkujących prawodawczą dyrektywę oraz prześledzenie z wykorzystaniem założeń i narzędzi lingwistyki tekstu takich środków językowych i mechanizmów tekstotwórczych, które obecne w wyekscerpowanych ze statutów synodalnych CW uczestniczą w treściowym i formalnym rozwijaniu tekstu, czyniąc go przemyślaną, spójną całością.

Skróty

SSZ – *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku: Nowe tłumaczenie z komentarzami* (2020).

WZ – wypowiedzenie złożone

CW – ciąg wypowiedzeń

Źródła

Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku: Nowe tłumaczenie z komentarzami [SSZ] (P. Nowakowski, Red.; M. Grzelak & P. Nowakowski, Tłum.). (2020). Wydawnictwo Avalon.

Bibliografia

Ampel, T. (1976). *Wypowiedzenia okolicznikowe profrazowe we współczesnym języku polskim*. Rzeszowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Greń, Z. (1994). *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Jodłowski, S. (1976). *Podstawy polskiej składni*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Klemensiewicz, Z. (1982). O syntaktycznym stosunku nawiązania. W A. Kałkowska (Red.), *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa* (ss. 241–257). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Lizisowa, M. T. (1998). Norma prawna jako wypowiedź ograniczona w tekście prawnym (na przykładzie materiału językowego staropolskiego). W J. Bartmiński & B. Boniecka (Red.), *Tekst: Analizy i interpretacje* (ss. 267–281). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Lizisowa, M. T. (2006). *Tekst, kontekst, interpretacja: W poszukiwaniu semiotyczno-dyskursywnych wzorców konkretyzacji języka*. Collegium Columbinum.
- Łapa, R. (2015). *Język prawny w świetle analizy językoznawczej: Wybrane zagadnienia składniowe*. Wydawnictwo Rys.
- Łapa, R. (2021). *Językoznawcze studia nad modalnością*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Łapa, R., & Słoboda, A. (2021). Językowe wykładniki intencji prawodawcy w *Kodeksie Działyńskich*. *LingVaria*, 16(1(31)), 99–110. <https://doi.org/10.12797/LV.16.2021.31.08>
- Marzec, Ł. (2020). Prawny wymiar latynizacji cywilizacji europejskiej w kontekście Synodu Zamojskiego. W *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku: Nowe tłumaczenie z komentarzami* (P. Nowakowski, Red.; ss. 317–341). Wydawnictwo Avalon.
- Nabywaniec, S. (2020). Spojrzenie na Synod Zamojski 1720 roku po trzystu latach. W *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku: Nowe tłumaczenie z komentarzami* (P. Nowakowski, Red.; ss. 275–316). Wydawnictwo Avalon.
- Nowakowski, P. (2020). Rola Synodu Zamojskiego w kształtowaniu się liturgii Kościoła greckokatolickiego. W *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku: Nowe tłumaczenie z komentarzami* (P. Nowakowski, Red.; ss. 343–390). Wydawnictwo Avalon.
- Padučeva, E. V. (1992). *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości* (Z. Kozłowska, Tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Papierz, M. (2004). *Zaimki w języku i w tekście: Studium słowacko-polskie*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku: Nowe tłumaczenie z komentarzami* [SSZ] (P. Nowakowski, Red.; M. Grzelak & P. Nowakowski, Tłum.). (2020). Wydawnictwo Avalon.
- Szczepankowska, I. (2004). *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamojskiego: Cz. 2. Wypowiedzi normatywne*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szczepankowska, I. (2007). Prawodawczy akt mowy – konwencja stylowa i ewolucja wypowiedzi w języku polskim. *Stil*, 6, 77–88.
- Szczepankowska, I. (2008). Wpływ intencji perswazyjnej na styl dawnej i współczesnej wypowiedzi prawodawczej w języku polskim. W I. Szczepankowska (Red.), *Styl a semantyka* (ss. 411–426). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Topolińska, Z. (1984). Składnia grupy imiennej. W Z. Topolińska, *Gramatyka współczesnego języka polskiego: T. 1. Składnia* (ss. 301–388). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wronkowska, S., & Zieliński, M. (1993). *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*. Urząd Rady Ministrów.
- Ziemiński, Z., & Zieliński, M. (1992). *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzania*. Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego „Znak, Język, Rzeczywistość”; Polskie Towarzystwo Semiotyczne.

Statutes of the Synod of Zamość of 1720: **Selected Issues of Legislative Writing Conventions**

Summary

This article discusses the documentation that culminated the Synod of Zamość, which was held between August and September of 1720. The Synod is considered a significant event in the history of the Greek Catholic Church, as well as in the histories of Poland, Ukraine and Belarus. The focus of this description is on nineteen synodal statutes, which, although already examined from historical, legal and liturgical perspectives, have yet to receive thorough linguistic analysis. Applying pragmatic, syntactic and semantic principles, the author examines selected issues related to the implementation of legislative writing conventions in these texts. The conventions in question are derived from philological studies of medieval monuments of official language. Specifically, the article characterises the diverse and numerous verbs in performative function found in *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku* [Statutes of the Synod of Zamość of 1720]. The analysis also covers highly frequent causal sentence structures that convey content justifying legislative directives.

Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku – wybrane **zagadnienia prawodawczej konwencji piśmienniczej**

Streszczenie

W artykule omówiono dokumentację wieńczącą obradujący na przełomie sierpnia i września 1720 roku Synod Zamojski, który uchodzi za istotne wydarzenie w dziejach Kościoła greckokatolickiego, a także w historii Polski, Ukrainy i Białorusi. Przedmiot opisu stanowi dziewiętnaście statutów synodalnych, które, zbadane pod kątem historycznym, prawnym i liturgicznym, jak dotąd nie doczekały się dokładnych analiz językoznawczych. Autorka, sięgając do założeń

pragmatycznych i składniowo-semantycznych, rozważa w podanych tekstach wybrane zagadnienia związane z realizacją w nich prawodawczej konwencji piśmienniczej, która stanowi rezultat badań filologicznych nad średniowiecznymi zabytkami języka urzędowego. Dokładniej charakteryzuje zróżnicowane formalnie i licznie reprezentowane w *Statutach Synodu Zamojskiego 1720 roku* czasowniki w funkcji performatywnej. Analizuje również odznaczające się wysoką frekwencją struktury zdaniowe o charakterze przyczynowym, które niosą treści uzasadniające prawodawczą dyrektywę.

Keywords: language; canon law; synodal statutes; verb in performative function; justificatory sentence

Słowa kluczowe: język; prawo kanoniczne; statuty synodalne; czasownik w funkcji performatywnej; zdanie uzasadniające

Romana Łapa, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6862-5048>

Correspondence: romalapa@amu.edu.pl

The preparation of this article was financed within the statutory activities of the Adam Mickiewicz University, Poznań.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
1954-2024

Publication history: Received: 2024-05-27; Accepted: 2024-08-19; Published: 2025-01-09